

Кіно не любить фальші

Лариса Брюховецька

«Зрадник»

Сценарист Заза Буадзе
Режисер Марк Хаммонд
Актори: Олег Мельничук,
Зоря Барановська,
Станіслав Щокін, Ольга
Карпова, Андрейс Жагарс.
Інсайт-Медіа, 2017.

Зоря Барановська, Олег Мельничук у фільмі «Зрадник».
Режисер Марк Хаммонд. Інсайт-Медіа, 2017.

Упродовж цієї весни глядачі мали змогу переглянути два фільми про «зрадників»: «Зрадник, який врятував світ» українського кінорежисера Володимира Оніщенка за сценарієм Володимира Савельєва (прем'єра в Будинку кіно 24 березня) і стрічку «Зрадник» режисера Марка Хаммонда (в прокаті з 26 квітня). В обох зрадники – це благородні особи, які насмілилися кинути виклик, здавалося, непорушній радянській системі, й хоча в першій про Україну не йдеться, тема там глобальна: підполковник зовнішньої розвідки виконав наказ вищих командирів задля того, щоб розрядити Карибську кризу і врятувати людство від ядерної війни, і якого, рішенням суду, розстріляли за зраду батьківщини (за версією сценариста, його залишили жити, тільки під іншим ім'ям). У другій головний персонаж – особа вигадана, узагальнений образ кінорежисера, який своїм фільмом і викличною поведінкою чинив спротив радянському КДБ. Отож нарешті почалося викриття радянської каральної системи, але будьмо відверті: обидва «зрадники» малоцікаві, всупереч місії, яку свідомо на себе взяли, а істинні подвиги чинять якось автоматично, за велінням сценаристів і режисерів.

Якщо говорити про сценаристів і режисерів «Зрадника» (а до цього фільму доклали рук аж четверо кінорежисерів!), то для американця Марка Хаммонда, який завершував зйомки, характерною є цілковита невідповідність авторської фантазії і реальної дійсності. До речі, те саме характеризувало й Олену Фетісову, яка 2012 року поставила фільм «Параджанов». Причину незбіжності пояснити просто: автори надто приблизно уявляють той час, про який розповідають, і бачать своїх персонажів маріонетками, які слухняно поводяться за їхнім велінням. Справді, персонажі не живуть, а діють згідно з нафантазованою схемою. Та фантазія, на жаль, не є переконливою, ба навіть не є цікавою. Проблема «митець і влада» ілюструється – не більше. Постановникові вона чужа. Драма талановитих митців, яку нам хотіли показати, не витримує тягаря проблеми саме через непереконливість і ситуацій, і героя. Якщо ж заглибитись у причину невідповідності глибше, то вона – в заданій боязні правди: після короткого періоду культурного відродження двадцятих українську мистецьку еліту (яка вці-

ліла) старанно відчували від правди. І якщо хтось узявся б під кутом зору правдивості проаналізувати українські фільми, то наближених до правди виявилося б не так і багато. Хвороба неправдивості, лакувальності, приблизності стала хронічною, і ніхто навіть не береться її лікувати. Тож маємо наслідки. Здавалось би: цілковита свобода, не треба озиратись на цензуру, знімай те, що раніше заборонялось! Справді, у «Зраднику» сміливо викривають дії КДБ, сервілізм кіноначальства, але вкорінена звичка залишилась у підсвідомості, тому й виходить щось приблизне й фальшиве. І хвороба ця стосується не тільки конкретного «Зрадника», вона проявляється в багатьох українських фільмах останніх років. Додаймо до цього бажання наслідувати голлівудські зразки – й панорама нинішня вийде не дуже радісна. Що ж до творчої фантазії, то вона є справжнім дефіцитом. «Зрадник» має фільм у фільмі. І така структура зумовлена згаданою обставиною: проект упродовж шести років переходив з рук в руки. Перший варіант сценарію «Операція Марконі» розповідав про повстанців з Холодного Яру. Його, за свідченням Вікіпедії, на 75 відсотків зняв молдавський режисер Валеріу Жерегі. Мала бути історична драма з пригодницьким відтінком. Рухало сюжет протиставлення осавула Діброви і всемогутнього чекіста Марконі (цей образ – ще одне підтвердження факту, що чекістська ідеологія і практика сформувалась в часи терористичної діяльності революційних гуртків за часів царату, саме тому вони були такими нещадними до всіх, «хто не з нами»). Так от, Марконі, заславши свого агента в ряди повстанців, готує провокацію, аби довести світові, що повстанці – бандити, яких слід знешкодити. Але серед чекістів також є замаскований повстанець, який встигає попередити своїх і відвернути провокацію. Цей майже завершений чорно-білий фільм когось (продюсера? інвестора? Держкіно?) не задовольнив. Тому проект і перейшов до рук Хаммонда. Від попереднього на екрані zostалися численні фрагменти, подані хаотично: зокрема, неодноразово повторений епізод, коли чекіст у сільській хаті стріляє в безборонну жінку й наказує підлеглому спалити хату разом з дітками, які залишились на печі, є протаго-

Кадр з фільму «Зрадник».

ністи (повстанці) й антагоністи (чекісти), є розп'ятий повстанець і двоє чекістів-командирів: один – з обличчям князя Мишкіна, другий – грізний здоровило. Можна припустити, що в першому варіанті то були психологічно наповнені персонажі. Від них залишились вирвані з контексту фрази, які інтригують, але задовольнити глядача не можуть, бо зрозуміти що-небудь непосвяченій людині важко. Якщо звернутися до історичної правди, то повстанці Холодного Яру – сміливі й мужні люди, які захищали свою землю і прагнули волі, як і гайдамаки XVIII століття, оспівані Тарасом Шевченком. І так само приречені, адже червона інфекція запанувала тотально, багатьом хотілося вірити обіцянкам комуністичного раю, а ті, хто сумнівався, автоматично ставали ворогами нової влади. Нова влада тим більше не терпіла незгодних. І хоча шансів перемогти їм не було жодних, спротив чинили. Тривалий час ті події були викреслені й забуті, та зусиллями істориків, зокрема Романа Ковалюка, письменника Василя Шкляра з його бестселером «Залишенець», пам'ять відновились.

Фільм «Зрадник» засвідчив: кіносередовище до цієї суворой правди ще не дозріло. Фрагментарно її торкнувся Олександр Санін у «Поводирі», але то тільки децима. Твори Шкляра так і залишаються не екранізованими. Неважко помітити, що взагалі за криваву українську історію в нас, окрім Олександра Саніна та Олександра Янчука («Нескорений», «Залізна сотня»), братися нікому, тож знімають іноземці: «Червоний» – Заза Буадзе, «Зрадник» – Марк Хаммонд. Але зі «Зрадником» вийшов бумеранг: ті, хто відсторонили Валерію Жерегі й поміняли одного постановника на іншого, нагадують дії персонажа-кадебіста з фільму, який не допускав правди на екран. В реальному житті по-своєму повторилась екранна ситуація: перемонтаж майже завершеного фільму. Аби збити його «ідеологічно прийнятним»?

Автори остаточного варіанту Заза Буадзе і Марк Хаммонд налаштовані рішуче: вони інтригують чорно-білими фрагментами «Яру» і разом з тим немов говорять: «У нас тепер інша історія, а та, що була до нас, є лише приводом для нашого сюжету, що розгортається в 1971 році». Крім того, фільм «Яр» (зображально вирішений цікаво) є об'єктом перероблення режисерки, випускниці ВДІКУ, яка перемонтує його під особистим наглядом кадебіста.

Отже, маємо Одеську кіностудію, режисера Юрія Бойка, чий «Яр» перемонтують, аби перевернути ситуацію: зробити чекістів – героями, а повстанців – бандитами. Хвилиночку: більшовики і кадебісти, які були надзвичайно зацікавлені

кінематографом як ідеологічною зброєю і засобом впливу на маси, ніколи не дозволяли фільмів ні про Холодний Яр, ні про Бабин Яр, ні про бої УПА. На екрані мали бути бандити взагалі: фашисти, буржуазні націоналісти, бандерівці, але без географічної чи персоналізованої прив'язки, аби не викликати у допитливого глядача бажання пошукати якусь додаткову інформацію. З'являвся на екрані хіба що анархіст Махно як гротескно-комічний персонаж. Юрієві Бойку сценарій «Яр» затвердили, дозволили ставити фільм. Це суперечить реальній практиці радянського кінематографа. Таким чином, фальш «Зрадника» Марка Хаммонда засадничая.

Проблеми в Бойка виникли, коли кіноначальство вкупі з кадебістами, яким воно служить, переглянуло фільм, і для них стало ясно як день, що такого кіно глядачеві не можна показувати. Коли ж Бойко на бенкеті ріже в очі присутнім правду-матку, лють генерала-кадебіста стає неконтрольованою (привіт начальнику концтабору з фільму «Червоний»), він кричить на свого підлеглого: «Мне нужен расстрел!». Усе очевидно: далі можна не дивитись. На Бойка копатимуть компромат, виключатимуть з партії і т. п.

Доконаним історичним фактом є те, що в українському кіно 1960-х кілька режисерів чинили спротив радянській ідеології. Але робили це не так примітивно, як нам показали у «Зраднику». І фільми їхні були не політичні, а поетичні, спиралися вони на узаконену літературну класику. КДБ драгувало національне обличчя цього кіно, висока зображальна культура, його визнання у світі. За свою розкуту, натхненну творчість кінорежисери й актори поплачилися – хто в'язницею, хто безробіттям, хто приниженням професійної гідності. В результаті – передчасні смерті. Але, хоча наміри авторів «Зрадника» розкрити цю ситуацію були позитивними, результати вийшли непереконливі, саме через незнання реальної історичної дійсності. Натомість нам запропонували символи. Картину «Смерть Сократа», наприклад. Зруйнований палац у снах дівчини-режисерки. Обдерті будинки і непривабливі помешкання як локація Одеси 1971 року. Тобто запропонували ключі, які відкривають дорогу до смерті, руїни, винищення... Немає місця чомусь ствердзувальному, оптимістичному. З чого ж черпав своє натхнення, творчу енергію Юрій Бойко? Так і хочеться сказати авторам фільму: поцікавайтесь середовищем Параджанова, Осики, Якутовича, Миколайчука! Дізнайтесь, якими оптимістами з великим творчим потенціалом були ці люди!

І хоча молода режисерка в останню хвилину підмінює копію і першу версію «Яру» Бойка покажуть публіці, а кадебісти черговий раз скаженітимуть, що робити з фіналом, автори так і не вирішили. Ні, звичайно, «Смерть Сократа» можна тлумачити і як алюзію на те, що справжнє в історії залишається, як залишиться (нехай у пам'яті когось із глядачів) фільм Юрія Бойка. І все-таки, фіналу немає... На завершення: на сеансі в кінотеатрі «Жовтень» охочих подивитися «Зрадника», крім мене, чомусь більше не було. Гадаю, інвесторам, які вкладають кошти в такі серйозні фільми, варто задуматись над проблемою кінематографічних кадрів, від кваліфікації і знань яких залежить наповнення кінозалів...